

SOCIÁLNÍ PRÁCE

AKTUÁLNÍ OTÁZKY

MARKÉTA ELICHOVÁ

Spoluautorský kolektiv:

Mgr. Martina Baráková (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Dana Cejpková (TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Pavla Dvořáková (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Monika Flídrová (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor Teologie)

Mgr. Libuše Hantová (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Bc. Alena Jilečková (TF JU v Českých Budějovicích, obor SCHP)

Mgr. Michal Kaczor (člen týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Vlasta Krýchová (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

RSDr. Ján Mišovič, CSc. (člen týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce)

Mgr. Tereza Morongová (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

doc. Michal Opatrný, Dr. Theol. (člen týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce)

Mgr. Nika Pejchová (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Ondřej Pekárek (TF JU v Českých Budějovicích, absolvent oboru UNE)

Bc. Martina Pekárková (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Jana Petrášková (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Veronika Stachová (TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Mgr. Věra Suchomelová, Th.D. (TF JU v Českých Budějovicích, obor Teologie)

Mgr. Anna Sýkorová (členka týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor Teologie)

Mgr. Lukáš Urbánek (člen týmu projektu GAJU, TF JU v Českých Budějovicích, obor ESP)

Bc. Renata Vodičková (TF JU v Českých Budějovicích, obor SCHP)

SOCIÁLNÍ PRÁCE

AKTUÁLNÍ OTÁZKY

MARKÉTA ELICHOVÁ

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

Podpořeno projektem GAJU 117/2013/H Pojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho pomáhající profese.

Mgr. Markéta Elichová, Ph.D.

SOCIÁLNÍ PRÁCE

Aktuální otázky

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 6602. publikaci

Recenzovali:

Mgr. Magdaléna Halachová, Ph.D.

PhDr. Agnesa Kočíšová, Ph.D.

PhDr. Katarína Kurčíková, Ph.D.

Mgr. Vladimír Lichner, Ph.D.

Mgr. Soňa Lovašová, Ph.D.

PhDr. Katarína Šišanská, Ph.D.

prof. PhDr. Eva Žiaková, CSc.

Odpovědný redaktor Zdeněk Kubín

Foto Mgr. Michal Kaczor (www.michalkaczor.cz)

Sazba a zlom Milan Vokál

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 264

Vydání 1., 2017

Vytiskla Tiskárna v Ráji, s.r.o., Pardubice

© Grada Publishing, a.s., 2017

Cover Photo © Michal Kaczor

ISBN 978-80-271-9803-0 (ePub)

ISBN 978-80-271-9802-3 (pdf)

ISBN 978-80-271-0080-4 (print)

SOUČASNÝ STAV SOCIÁLNÍ PRÁCE V ČESKÉ REPUBLICE

1. Uvedení do problematiky	10
2. Mizérie sociální práce	15
2.1 Krize smyslu sociální práce	16
<i>Důsledky postmoderny ve výkonu sociální práce</i>	16
<i>Neurčité vymezení sociální práce</i>	20
<i>Stát jako element ohrožující sociální práci</i>	22

PODÍL SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ NA SOUČASNÉM STAVU SOCIÁLNÍ PRÁCE

1. Profesní identita sociálních pracovníků	28
1.1 Oborové zájmy sociální práce versus realita	36
2. Hodnoty v profesi sociální práce a její identitě	38
2.1 Obecná role hodnot v sociální práci	47
2.2 Problematika aplikace profesních hodnot v sociální práci	48
<i>Vědomí profesních hodnot u sociálních pracovníků</i>	49
<i>Sřet osobních hodnot s profesními</i>	53
<i>Etická podstata sociální práce</i>	58
3. Stav vzdělávání v sociální práci	65
3.1 Vývoj a podoba vzdělávání sociálních pracovníků	66
<i>Legislativní rámec odbornosti</i>	68
3.2 Neúspěšná adaptace vzdělavatelů sociální práce na postmoderní dobu	71
<i>Soulad kompetencí vyučovaných a vyžadovaných trhem práce</i>	72
<i>Způsob a metody propagace bakalářských oborů sociální práce</i>	84
3.3 Neuspokojivý stav celoživotního učení v sociální práci	87
<i>Situace na trhu dalšího vzdělávání</i>	90

4. Role osobnosti pro rozvoj kompetencí sociálních pracovníků	96
4.1 Osobnostní předpoklady a vzdělávání v sociální práci	96
4.2 Kompetence v sociální práci	99
4.3 Měkké dovednosti – základní princip profesionality	101
4.4 Umění vést sám sebe vedoucích pracovníků v sociální oblasti	105
4.5 Zátěž pomáhající profese a syndrom vyhoření u sociálních pracovníků	112
<i>Činitelé způsobující či urychlující vyhoření u sociálních pracovníků v ČR</i>	114
4.6 Sociální pracovník jako předobraz postmoderního superhrdiny?	119
<i>Duševní hygiena sociálních pracovníků</i>	121
4.7 Genderové aspekty výkonu sociální práce	127
<i>Genderové rozdíly při řešení životních situací klientů u sociálních pracovníků</i>	128
5. Opomíjené oblasti – inspirace pro sociální práci	131
5.1 Techniky arteterapie využitelné v sociální práci	131
<i>Možnost využívání arteterapeutických technik v sociální práci</i>	133
<i>Arteterapeutické techniky pro sociální práci</i>	136
<i>Arteterapeutické techniky aplikovatelné v sociální práci</i>	140
5.2 Felinoterapie a sociální práce zejména s ohledem na seniory	153
<i>Metody felinoterapie</i>	156
<i>Využití felinoterapie u seniorů</i>	158
5.3 Spiritualita seniorů v kontextu sociální práce	167
<i>Pozitivní vliv spirituality a religiozity na kvalitu života</i>	170
<i>Spirituální potřeby seniorů</i>	172
5.4 Úloha sociální práce při doprovázení na poslední cestě člověka	177
<i>Sociální práce se ztrátou</i>	177
<i>Činnosti sociální práce v hospici (paliativní péči)</i>	179
<i>Vzdělání nebo osobnost sociálního pracovníka</i>	186
<i>Sociální práce při doprovázení</i>	192
Závěr	207
Summary	213
Seznam zkratk	217
Seznam použité literatury	218
Rejstřík věcný	255
Rejstřík jmenný	260

Současný stav sociální práce v České republice

1. Uvedení do problematiky

V odborném diskurzu¹ sociální práce se dnes běžně hovoří o krizi sociální práce, která spočívá v rozmazání její identity, faktickém výkonu sociální práce nekvalifikovanými pracovníky, ztrátě společenské prestiže sociální práce, ale údajně také v oslabování sociálního státu a snižování státních výdajů na systém státem garantované sociální pomoci. Vzhledem ke specifické situaci české sociální práce a současné devalvací pojmu krize proto v českém kontextu navrhuje Baláž (2014: 45–46) v návaznosti na Jana Sokola hovořit o **mizérii sociální práce**.

Dochází tak k nevyhnutelnému položení si otázky, zda příčiny tohoto stavu nalezneme přímo na straně sociálních pracovníků², v jejich vlastním způsobu zpracování konceptuálního systému³ sociální práce pro praxi a v přístupu k výkonu profese sociální práce, nebo v širším kontextu, který pak ovlivňuje výkon profese sociálního pracovníka – konkrétně máme na mysli nejasnost pozice, institucionalizace a perspektivy sociální práce a další vlivy českého prostředí, v němž se sociální práce odehrává.

Již vymezené **důsledky nejasnosti pojetí sociální práce** v ČR popsané Musilem (2013: 2–3) jsou následující:

- omezení kvality pomoci sociální práce tím, že ji vykonávají pracovníci bez kvalifikace pro odbornou pomoc se zvládáním problémů v interakcích mezi nimi a jejich sociálním prostředím;
- omezení dostupnosti a kvality odborné pomoci sociálních pracovníků rozhodnutími zadavatelů (zákodárců nebo zaměstnavatelů), pokud tito neberou v úvahu podmíněnost životních obtíží občanů jejich problémy v interakcích se sociálním prostředím a pomoc se zvládáním životních obtíží občanů svěřují výhradně nebo bezděčně do rukou pracovníků jiných pomáhajících oborů, kteří nejsou pro výkon povolání sociální práce kvalifikováni;
- omezení dostupnosti odborné pomoci sociálních pracovníků občanům, jejichž životní obtíže jsou podmíněny problémy v interakcích mezi nimi a jejich sociálním prostředím.

¹ Podle Foucaulta určitý celek výpovědí, debata zainteresovaných lidí o porozumění skutečnosti, která může i nemusí ovlivňovat určitou společenskou praxi v určité epoše a kultuře (Kappl, 2004: 20).

² V textu používáme generické maskulinum „sociální pracovník / sociální pracovníci“ pouze z důvodu snazší srozumitelnosti textu a ušetření znaků z důvodu stanoveného rozsahu publikace.

³ Konceptuálním systémem jsou míněny teorie, modely a perspektivy (Navrátil, 2001: 26).

Nejasnost pojetí sociální práce nepřináší jen výše popsané bariéry dobré praxe, ale i ty samy o sobě reprodukuji další problémy. Za zprostředkované důsledky omezení kvality a dostupnosti odborné pomoci sociálních pracovníků občanům s problémy v interakcích se sociálním prostředím je možné považovat projevy sociálního napětí, veřejně deklarované neshody představitelů lidí s postižením s veřejnou správou, násilí na bezdomovcích / osobách bez přístřeší, nelegitimní průběh části exekucí a další medializované projevy napětí mezi zástupci majoritní společnosti a lidmi ohroženými sociálním vyloučením.

Vraťme se ještě k roli sociálního pracovníka a vlivu pojetí sociální práce veřejností v otázce dobré praxe. Na straně sociálního pracovníka jde o práci s teoriemi a o interpretaci role profese sociálního pracovníka. Musil (2008: 64; 2009: 80) na základě výzkumu sociálních pracovníků v ČR definoval čtyři kategorie pojetí sociální práce: administrativní, profesionální, filantropické a aktivistické. V jejich rámci pak jeden pracovník může interpretovat kvalitní sociální práci jako dobře odvedený administrativní úkon, jiný jako dobrý vztah s klientem apod. Hantová a Elichová (2013) přitom zjistily, že nejen veřejnost, ale i sociální pracovníci mají profesi sociální práce nejčastěji spojenou s administrativními úkony a úřady, což potvrzuje i Musil (2013: 2), když říká, že jde o jednu ze dvou běžných **záměn sociální práce za administraci státem financovaných nebo dotovaných kompenzací (dávek či služeb)** těch osobních deficitů občanů, které lidem brání uspokojovat jejich potřeby.

Druhým běžným pojetím sociální práce v české společnosti je pak **sociální práce zaměňovaná za široce chápané sociální služby** (Vrbický, 2014: 23), které vykonávají pomáhající pracovníci různých oborů s diferencovanou úrovní kvalifikace (např. psychologové, pedagogové různé profílce, lékaři, ošetrovatelé, pečovatelé, osobní asistenti, fyzioterapeuti, tzv. arteterapeuti, manažeri volného času aj.) nebo dobrovolníci. Tato vyvolává v očích relevantních subjektů (veřejnosti, zákonodárců, klientů, pracovníků různých pomáhajících oborů aj.) dojem, že výkon sociální práce ztotožňované se sociálními službami mohou zajišťovat pracovníci výše uvedených oborů. Odsud plyne běžně se vyskytující a věcně těžko zdůvodnitelné přesvědčení, že odborně erudovaných sociálních pracovníků, kteří by lidem v nesnázích a účastníkům jejich životních situací poskytovali specializovanou pomoc při zvládání problémových interakcí (mimo jiné problémových interakcí s poskytovateli sociálních služeb a dávek), není třeba (Musil, 2013: 2). Není se pak čemu divit, že **hodnocení prestiže povolání sociálního pracovníka** bylo v šetření Hantové a Elichové (2013) nízké a nejčastěji byl sociální pracovník stavěn na úroveň zdravotní sestry a následně úředníka.

Nyní se navíc sociální práce jako odborná disciplína nachází v relativně krizové situaci také kvůli svému bytostnému provázání s vývojem **moderny**. Jak popisuje Chytil (2007: 64–66), sociální práce vznikla jako „pracovní nástroj“ institucí sekundární sociability, jejichž úkolem je řešit problémy moderní společnosti generované procesem modernizace, který připravil lidi o tradiční sociální opory, jenže v současné druhé fázi modernity (neboli postindustriální moderně, reflexivní či tekuté modernitě) moder-

nizace vyžaduje redukcí institucí sekundární sociability a organizaci sociální práce na principech tržní ekonomiky, poněvadž ekonomie vystupuje jako paradigma společné všem humanitním a sociálním vědám. V důsledku vzájemného soupeření o finance se pak jiné podsystemy chovají vůči sociální oblasti konkurenčně. Navíc **ohraničení oboru** vůči jiným pomáhajícím profesím je **neostré** (Matoušek, 2011: 16). Je to dáno šíří záběru sociální práce (stačí se podívat na výčet rolí typických pro sociálního pracovníka: poradce, zprostředkovatel služeb, případový manager, činitel sociálních změn a další /Řezníček, 1994/), poněvadž jde o disciplínu mající multidisciplinární základ a vyznačující se syntetizujícími rysy (Květenská, 2007), pozicí pracovníků v multidisciplinárních týmech a klasickou vlastností sociální práce, kdy je její teoretická výbava založena z velké části i na poznatcích jiných věd (Oláh, Schavel et al., 2009), které jsou v rámci sociální práce využívány a také modifikovány ku prospěchu klientů sociální práce (Klimentová, 2001), ale i tím, že sociální práci v ČR dle zákona 108/2006 Sb. mohou vedle sociálních pracovníků odborně vzdělaných v sociální práci vykonávat dokonce i speciální pedagogové, právníci apod.

Dle Chytila (2007: 66) ovšem teoretické ukotvení sociální práce nepřekračuje rámec industriální moderny a stále setrvává ve schématu – sociální problémy mají příčinu ve společnosti/jednotlivci. Tato slova potvrzuje Matoušek (2011: 17–19), když konstatuje, že „velké teorie“ sociální práce jsou reduktivní vzhledem ke komplexnosti jevů a zastaralé (vznikly do konce šedesátých let 20. století). Neví si pak rady se skutečností, že hrozby a rizika v postindustriální moderně jsou produkovány sociálně, zatímco nutnost vyrovnat se s nimi je přísně individualizována. Někteří autoři konstatují **rezignaci teoretického rozvoje** sociální práce (Lorenz, 2007), jiní dokonce předpovídají konec sociální práce (Stoesze, 1997: 368–375). Dle Chytila (2007: 70) modernizace zatím konec sociální práci nepřináší, ale stává se službou na trhu služeb a je jako jiné služby orientována na **zisk**. Na zákonem přinesenou kategorizaci sociálních služeb se tak dá nahlížet jako na akci v souladu s výše zmíněným. Další prvek ekonomického diskurzu lze spatřit právě v požadované kvalitě sociálních služeb, kdy se z klienta stává „zákazník“, který si služby nakupuje a vyžaduje jejich přiměřenou úroveň.

V souvislosti se **vzděláváním** v sociální práci je pak konstatováno, že rovněž nereflektuje modernizační tendence (Chytil, 2007: 66). Otázkou tedy je, zda jsou sociální pracovníci vzděláním dostatečně připraveni v současné praxi obstát a reagovat na rychle se měnící podmínky ve společnosti. Musil (2011) uvádí, že současný způsob výuky sociální práce neumožňuje sociálním pracovníkům získat společenské uznání, poněvadž se dostatečně nevěnuje problémům v interakci (jediné výlučné odbornosti sociální práce), a tak dochází i ke špatnému pojetí témat „identita oboru“ a „role sociální práce“.

Sociální pracovník je ale ten, který určuje výslednou podobu sociální práce (což si myslí i 80 % z 679 námi dotázaných sociálních pracovníků). Jak uvádí Elichová (2011: 30), obecně se dá říci, že pomáhající organizace je utvářena pracovníky, kteří jí dávají podobu, a to jak formulací poslání a dalších ustanovujících a metodických dokumentů, tak samotným svým výkonem pomáhající profese. Ostatní je v rukou státu, který orga-

nizace formuje nastavením sociální politiky, dále donorů a nepřímo vlastně i v rukou občanů, kteří politiky volí a nepřímo tak utvářejí představu o sociálních problémech. Proto je potřeba také zjistit, jak je v současné době nejasnosti sociální práce jako oboru sociální práce chápána ve své živé formě přímo sociálními pracovníky, kteří si dle Musila (2011) právě v tekuté modernitě musí „svou roli v síti“ vymezit sami, a jaký to má vliv na kvalitu sociální práce.

Tomuto tématu a dalším výše popsaným se věnoval projekt Pojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho pomáhající profese, kdy jsme se výše popsanou problematiku snažili uchopit a popsat na základě již známých poznatků z různých vědních disciplín a realizovali jsme také celorepublikové výzkumné šetření mezi sociálními pracovníky a několik dalších dílčích šetření.⁴ Tato publikace je jedním z výstupů tohoto projektu, a výzkumné téma tak ovlivňuje strukturu knihy i složení kolektivu autorů, členů týmu. Nejdříve se budeme věnovat popisu mizérie sociální práce, zásadním oblastem ovlivňujícím tento stav a samozřejmě také samotným sociálním pracovníkům. Publikace nabídne i témata, která mohou být v současném neutěšeném stavu v sociální práci právě pro sociální pracovníky, jakožto hlavní aktéry dění ovlivňující stav oboru, zdrojem inspirace a posílení.

Uvědomujeme si, že v ČR je podoba sociální práce specifická a v souladu s pojetím Payna (1997) se domníváme, že jde o sociálně konstruovanou činnost, kterou lze pochopit jen ve vazbě na sociální a kulturní kontext, v němž vznikla. Její teorie i praxe

⁴ Předvýzkum byl uskutečněn v roce 2013 metodou strukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami, jehož cílem bylo zmapovat subjektivní pohled sociálních pracovníků na sociální práci, její kvalitu a postavení ve společnosti. Výzkumnou jednotku tvořilo 25 sociálních pracovníků vybraných na základě demografických údajů dle metody výběru, kteří splňovali podmínku vzdělání podle zákona 108/2006 Sb. a minimálně dva roky praxe v oboru. Respondenti byli vybráni metodou nenáhodného záměrného výběru (srov. Hendl, 2005) ze všech krajů České republiky, typů obcí (obec, město, velkoměsto) i sociálních služeb (ambulantní, pobytové, terénní, úřad). Výběr zohledňoval tedy tři aspekty: podíl jednotlivých typů zařízení ve státu, podíl jednotlivých zařízení podle počtu obyvatel čtrnácti krajů a v rámci nich podle velikosti místa bydliště.

Na základě výsledků předvýzkumu byl koncipován podkladový arch pro strukturovaný rozhovor pro kvantitativní část šetření. Pro vytvoření reprezentativního souboru dotázaných se využila metoda kvótního výběru. Oporou pro vytvoření výběrového plánu byly údaje MPSV. Celkem bylo osloveno 984 respondentů v celé ČR. Dotazování probíhalo v květnu až září 2014. Šetření zohlednilo podíly sociálních pracovníků reprezentativně zastupujících jednotlivé kraje, typy zařízení, věkové a vzdělanostní skupiny, velikost sídla, kde dotázaný působí. Z celkového počtu získaných dotazníků bylo kvůli nedostatům vyřazeno 2,23 %, konkrétně pro duplicitu, neúplnost nebo nevhodný výběr pracovníka. Do konečného zpracování bylo zahrnuto 962 dotazníků. Reprezentativní soubor za ČR tvořilo 679 respondentů. Kontrola dat a jejich zpracování prostřednictvím programu SPSS proběhlo v říjnu a listopadu 2014.

jsou totiž reakcemi na to, jak konkrétní lidé vnímají v určité době a v určitém místě (regionu, zemi) sociální problémy. **Praktická východiska sociálních pracovníků jsou také produktem kontextu, ve kterém vznikla.**

Zajímavým kontextem k právě uvedenému je výrok Graye a Webba, kteří na druhou stranu podotýkají, že sociální práce je velmi citlivou prací, která se nezaměřuje pouze na jednotlivce, skupiny či komunity, ale ovlivňuje i celou kulturu (Gray, Webb, 2007, in Ševčíková, 2011). Když ona sama nemá jasno o sobě samé, jaký dopad to může mít v kontextu kultury?

2. Mizérie sociální práce

Mizérie sociální práce, spočívající v rozmazání její identity, v jejím faktickém výkonu nekvalifikovanými pracovníky, ve ztrátě její společenské prestiže a také v oslabování sociálního státu a snižování státních výdajů na systém státem garantované sociální pomoci, vede některé odborníky k upozorňování na skutečnost, že sociální práce ve své aktuální české podobě, zarámované systémy sociálních služeb a sociálních dávek, **sklouzla někam před počátky svého vlastního konstituování** jako samostatného oboru lidské činnosti a vědy (Musil, 2010).

V postmoderním společenském kontextu, který je charakteristický tím, že sociální rizika produkuje i nadále společnost, ale jejich řešení je na rozdíl od období moderny privatizováno, se tak nakonec uvažuje i o postupném zániku sociální práce – společenský kontext a v něm zejména materiální zajištění realizace sociální práce prostřednictvím systému sociálních služeb se pro ni stává dusící příkrývkou (Chytil, 2007: 64–71).

V souvislosti s aktuálními společenskými problémy se pak uvažuje také o tom, zda nedošlo k **selhání sociální práce**. Nejedná se přitom o nějaké mediální či přímo bulvární téma iniciované selháním jednotlivce nebo systému, ale o polemiku sociálních pracovníků v odborném tisku.⁵ Zcela vážně jsou proto řešeny otázky, které by možná před několika málo lety vůbec nebyly kladeny a které se věnují **identitě sociální práce**.⁶ Snaha o její ukotvení ovšem probíhá již od minulého století. Nejprve (dvacátá až šedesátá léta 20. století) se v literatuře projevila obhajobou profesionality sociální práce v souvislosti s definováním možných modelů pomoci. Později (od osmdesátá léta 20. století dodnes) se autoři věnují tématu zaměření a cílů sociální práce (Payne, 2006), kdy tak reagují na postmoderní situaci naší společnosti a na „... manažerismus, jehož důsledkem je zpochybňování profesionální autonomie sociálních pracovníků“ (Musil, 2013: 512). Identitě sociální práce se tak dostalo i samostatného hesla v *Encyklopedii sociální práce* – poslední

⁵ Srov. Česká sociální práce jako obor naprosto selhala: Rozhovor Jany Kopřivové s Janem Syrovým, 2009. JANEBOVÁ, R. 2010. *Selhala skutečně sociální práce jako obor?*

⁶ Srov. PORČ, R. 2013. *Smysl v práci pracovníka terénní sociální práce s uživateli nealkoholových drog*. Diplomová práce obhájená na FSS MU v Brně. Vedoucí práce Stanislava Ševčíková. Srov. VAŠÍČKOVÁ, J. 2013. *Interpretace role sociálního pracovníka v ženské věznici a její prožívání sociálními pracovníky*. Diplomová práce obhájená na FSS MU v Brně. Vedoucí práce Libor Musil. Srov. *Pojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho profese* (on-line). Projekt specifického výzkumu Grantové agentury Jihočeské univerzity č. 117/2013/H, katedra etiky, psychologie a charitativní práce TF JU v Českých Budějovicích, Vedoucí řešitelského týmu Markéta Elichová. Dostupné z WWW: <http://gaju.jcu.cz/grantova-agentura-ju-pro-rok-2013/TeamProjects>.

velkonákladové knize sociální práce na českém trhu. Musil (2013: 512) zde profesní identitu sociální práce chápe jako „... kolektivní sebepojetí skupiny lidí, kteří považují za žádoucí sledovat cíle a jednat přitom způsoby specifickými pro sociální práci“.

2.1 Krize smyslu sociální práce

Výše naznačenou krizi či mizérii sociální práce, respektive její identity a smyslu, můžeme lépe operacionalizovat na základě současného českého odborného diskurzu⁷. Jak již bylo zmíněno, za příčiny ztráty smyslu sociální práce je minimálně v českém kontextu považován současný **způsob financování sociální práce** prostřednictvím systému sociálních služeb. Zároveň však můžeme v odborném diskurzu identifikovat i další zdroje krize smyslu. Jde zejména o reálné **podmínky**, ve kterých je sociální práce uskutečňována, a také o samotné **vymezení sociální práce**. Těmto tématům se proto budou věnovat následující kapitoly. **Roli samotných pracovníků** a podmínkám ve **vzdělávání** v sociální práci a na trhu práce se budou věnovat další kapitoly.

Důsledky postmoderny ve výkonu sociální práce

Jsme přesvědčeni, že současná mizérie sociální práce (Baláz, 2014) je v základu **odrazem současné společnosti**.

Pro označení období současné společnosti se poměrně zdařile ukotvil pojem „postmoderní“. Ač je pojem postmoderny stále opředen otazníkem týkajícím se doby vzniku, kontextu, výčtu svých charakteristik a problematiky vlastního označení (Welsch, 1994), je nezpochybnitelné, že se znaky nám známé moderny přetavily do změnové pozice. Strukturální změna proběhla a vlastně nadále probíhá vlivem nárůstu moderních technologií. Důvodů pro pojmenování nového epochálního věku je mnoho. Pokusíme se tak nastínit alespoň několik charakteristik současné společnosti, které mají dopady i pro oblast sociální práce.

Bauman (2008) hovoří o současné společnosti jako o „tekuté“. Tekutost se projevuje nárůstem **nejistoty**, která se existenciálně dotýká jedinců, skupin, ale také organizací. Rovněž instituce mají tekutý význam. Co dnes obecně platí, nemusí tak být zítra.⁸ Lidé jsou ve věku nejistoty nuceni k čím dál větší **flexibilitě**, která nutně vede k oslabování

⁷ Nejenom v odborném diskurzu, stejně tak ve společenském diskurzu je sociální práce považována za obor s rozmazaným statusem a vágním smyslem. Srov. MUSIL, L. 2010. *Challenges of Postmodern Institutionalisation for Education in Social Work*.

⁸ V období postmoderny se dostává více do popředí změna klimatu životního prostředí, jež je možné zahrnout do kategorie obecného dobra (František, 2015: 18–21). Mezi významem

jejich přirozených hranic, psychických a fyzických sil. Prostředí ve společnosti je navíc plně frustrace, jež vyplývá z nejistých podmínek a roztržitosti všeho, co bývalo soudržné. K tomu se pojí nárůst **individualizace**. V případech obtíží pak jedinec nemůže spoléhat na společenskou solidaritu, ale pouze sám na sebe. Mnohé se podřizuje krátkodobé ekonomice zisku. Současnost přináší značný nárůst nedůvěry v mezilidských vztazích: v sebe samého, rodinu, instituce, ve struktury. Společnost rozpadu odvrací hlavu od pojmů, jako je tradiční rodina (Klaus a kol., 2013), vlastenectví, odvaha, vytrvalost, čestnost, pracovitost. Je s podivem, jak ve „věku nejistoty“ (Bauman, 2008) odsouváme skutečnosti, jež jsou zákonitě jisté. Smrt, umírání a poslední věci člověka jsou opravdu těmi posledními.⁹

Friedman (2007) ještě popisuje splývající trend globalizace a jejích procesů. V mnohém jsme si s ostatními zástupci společnosti velmi blízko, v některých záležitostech se vzdalujeme. Náš „plochý“ svět požaduje nové nároky na sociální fungování svých členů, moderní technologie přinesly naději a nadšení, nicméně jsme mnohdy rozčarováni z jejich rostoucího vlivu, kdy bezmezně propadáme závislosti na nich. Dle Spitzera (2014) tak nastává období digitální demence, proto je současná společnost také alarmující svým svěbytným pohledem na komunikaci, kdy je upřednostňována neosobní komunikace díky technologiím namísto komunikace „face to face“. Společenství lidí se rozvolňuje, tříští až na jednotlivce, který v samotě tápe (Červenková, Honzák, 2014: 47–48).

Většinová společnost vyzývá svobodu a demokracii jako základní stavební kameny se bortí v samotných základech. Svoboda založená na „padoušství“ (Kuras, 2000: 7–13) a demokracie na samém krachu, jak uvádí Bauman (2015: 98–101). Politická reprezentace nereprezentuje vůli lidu, tradiční pojetí politických uskupení na levici a pravici se mísí do jedné prázdné floskule. Nejednoznačnost, chaos, zmatek, nejistota, fragmentace známého do neznámého. Přidáme-li egoistické prospěchářské tendence účastníků sociálních procesů (Komárek, 2013), názorovou pluralitu, pragmatismus, sekularizaci, tak definujeme **společnost jako značně neutěšenou** se závěrem, že své jednotlivce vede do **osamělosti** a k **existenciální prázdnotě** (Lipovetsky, 2008).

Postmoderna v západní společnosti se vyznačuje **nárůstem konzumu**, jenž ovlivňuje přístup jednotlivce k druhým, ale i k sobě samému. Ona nasycenost však zatemňuje ostatní společenské problémy.

Jako stěžejní příspěvek v souvislosti aktuální debaty o nejasném vymezení sociální práce a hledání sociálního pracovníka s postmodernou vnímáme Chytilovu (2007) kritiku, jež je zaměřena na nejasné vymezení teoretické koncepce oboru sociální práce.

postmoderny a klimatem prostředí je analogie, která počítá s přetvořením něčeho, co bylo známé, do neznáma s tím, že nemůžeme s jistým odstupem předvídat, co nás čeká.

⁹ Někdy ani těmi posledními, když se podíváme na statistiky nevyzvednutých uren s lidskými ostatky (Szczygiel, 2011). Z tohoto důvodu jde i v sociální práci o opomíjené téma, nabízíme proto podporu rozvinutím tohoto tématu v poslední kapitole této publikace.

Dle autora **obor dostatečně nereflektoval změny ve společnosti** týkající se vstupu do postmoderní fáze vývoje.

Sociální práce, jako služba lidem utlačovaným a stavěným či postaveným na okraj společnosti, měla v předchozích etapách svůj smysl a pevný základ. Ať se již jednalo o náboženské přesvědčení pomoci bližnímu, či ochranu a obranu osob slabých, osamělých a znevýhodněných, později ochranu (povinnost) převzal stát, ale vždy byla za konkrétní činnosti jasná idea. V současné postmoderní době jsou **ideje prázdným pojmem**, smysl idejí není nalézán, rovněž ani smysl života (Červenková, Honzák, 2014).

Zranitelnost pomáhajícího oboru je právě v tom, že při práci s klienty se opírá o transcendentální témata. Věci „přesahu“ jsou však vlivem postmoderny natolik proměnlivé a nestálé, že vyvolávají v zúčastněných úzkost. Tento stav je sociálními pracovníky označován jako **bezmocnost**. „Hypermoderní“ prostředí vykazuje příliš rychlé změny (Lipovetsky, 2013), aby bylo možné se s nimi v krátkém časovém horizontu vyrovnat, ztotožnit či se jim bránit.

Naše demokratická blahobytná společnost 21. století nadále produkuje sociální rizika, k nimž se navíc objevila **sociální rizika nová**.

Problém současnosti je **ekonomizace**, která může podporovat znevýhodněné klienty tím, že se zaměříme na jejich výkon a efektivitu. Nebezpečím pro sociální práci tak může být cíl ekonomického sektoru – vše převádět na kapitál (Keller, 2011; Laan, 1998). Na hraně může být pohlížení na klienta pouze optikou sociálních služeb (Vrbický, 2014), skrze rovněž diskutované standardy kvality sociálních služeb (Bicková, Hrdinová, 2011). V praxi by tak nemělo být realizováno tabulkové hodnocení a „škatulkování“ klienta, které se za současných podmínek sociální práce dějí (např. při sociálním šetření). Vytváříme nařízení, předpisy, metodiky, ale v důsledku se vytrácí princip, proč opatření potřebujeme a pro koho bude ve výsledku dobré.

Základní otázkou může být, zda je možné v této současné společnosti vykonávat sociální práci. Samozřejmě to lze, avšak s jakými výsledky, jakými nástroji, jakými účastníky? Postmoderní společnost změnila všechny profese a přinesla pro ně obrovské břímě **byrokracie**. V těchto nerovných podmínkách se těžko pracuje. Tato změna je náročná pro všechny členy společnosti (Keller, 1998).

K reflektování současných vlivů společnosti na obor sociální práce je vhodné ještě nastínit **zvyšování nároků na svobodu** a nárůst sociálních práv. Odraz liberální společnosti, jež umožňuje prosadit právo téměř na cokoliv (kampaně ve své podstatě sociální *Právo na dětství, Právo na sex*), může být oborem sociální práce z podstaty svých principů posilován a podporovat tak **závislost klientů** na štědrém sociálním systému (Míčka, 2014: 93). Postmoderní společnost značně přispěla k **individualizaci pojmů** štěstí, spokojenosti, bohatství, chudobě. Zmíněné pojmy jsou zploštělé, vyjadřující utilitaristické hledisko jedinců. Svoboda je zneužívána k osobnímu prospěchu bez řádu a povinnosti.

